

*History of Philosophy
История на философията*

ЕПИСТЕМОЛОГИЯТА И АГНОТОЛОГИЯТА НА ДЖЕЙМС ФЕРИЪР – ОТВЪД ЗНАНИЕ – НЕЗНАНИЕ

Атанаска Чолакова

Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Настоящата статия е опит за реконструкция на теория за незнанието на шотландския философ Джеймс Фредерик Фериър. Нарастващият интерес към агнотологията в нейните социални измерения е повод да се върнем назад към първичното експлициране на релацията знание – незнание. Текстът проследява зараждането на теория за незнанието, както и принципиращата роля на съзнанието при Фериър. От особен интерес ще бъде проблематизирането на някои съществени тези, обособяващи ядрото на Фериеровата критика спрямо шотландската философия на ума и главно философията на здравия разум при Томас Рид.

Keywords: agnology, agothology, theory of ignorance, epistemology, consciousness, Ferrier, Reid

Един от най-големите критици на Томас-Ридовата философия на здравия разум – Джеймс Фредерик Фериър (1808 – 1864), остава в история на философията главно с тази си роля – на критик. В рамките на настоящата статия ще се отиде отвъд неговата критика спрямо Хамилтън и Рид и изобщо просвещенската шотландска философия на здравия разум, като се направи опит за експликация на теория за незнанието (theory of ignorance) на Фериър в контекста на съзнателния избор да игнорираме дадено знание, трансформирайки го по този начин в незнание. Концепт, който днес се мисли главно в контекста на своите социални измерения.

Идеализмът в Шотландия, в лицето на Едуард Кейд и Андрю Сет, си прокарва път едва в края на деветнадесети век след мощното влияние на просвещенската философия на здравия разум. Малко преди това обаче идеалистичното учение на Фериър опозиционира на ролята на common sense трикратната структура на всяка една спекулация, като, първо, теория на познанието (епистемология)¹⁾; второ, като теория на незнанието (theory of ignorance), и трето, като теория на битието (онтология). По

думите на Дженифър Кийфи Фериър „отхвърля просвещенския проект за развитие на една „наука за човека“ и вместо нея защитава систематичното изследване на съзнанието, формиращо и базиса на неговия идеализъм“ (Keefe, 2007: 170).

Познанието на немския идеализъм е ключово в разбиранията на Фериър. В този аспект системата му се доближава много повече до гносеологическите търсения в немското идеалистично философстване, отколкото до реализма на философията на здравия разум. От края на осемнадесети век до началото на деветнадесети влиянието, оказано от представителите на немския идеализъм върху шотландската философия, е неоспоримо. Върхът на това влияние е несъмнено в опита на сър Уилям Хамилтън да сближи Кантовата и Ридовата философия²⁾. Самият Фериър – приятел и ученик на Хамилтън, многократно препраща към Кант в *Institutes of Metaphysic* (1854), но до голяма степен и съвсем последователно теоретизацията на концепта за незнанието не му позволява да се съгласи с определението на Кантовите *die Dinge an sich*. По този повод шотландецът набляга на това, че Кант не е разпознал нещата сами по себе си като противоречиви, тъй като, „ако те са непротиворечиви,... те би трябвало, като представими на ума, да бъдат и в определена степен интелигибилни“ (Ferrier, 1854: 276).

Критическата бележка на Фериър следва цялостната теория за незнанието, която предпоставя, че дори да имаме неща сами по себе си, които, както посочва Кант, „как могат да бъдат нещата сами по себе си (без оглед на представите, чрез които те ни афицират), стои свършено извън сферата на познанието ни“ (Kant, 1992: 269), то те, като част от сферата на „незнанието“, са единствено и само „игнорирано“ знание.

Тук в голяма степен субективизмът на Фихте се приближава много повече до Фериър, отколкото Кантовият опит да обоснове наличието на обективна реалност, макар и непознавама, но както самият шотландец посочва, точно когато истината се доближава до Фихте, той непосредствено отново я изпуска (вж: Ferrier, 1854: 90 – 91).

Този интерес към немското идеалистично философстване непосредствено съпътства изначалната критична нишка към философията на здравия разум. В най-ранното си съчинение *The Philosophy of Consciousness*, публикувано на седем части в *Blackwood's Edinburgh Magazine* през периода 1837 – 1839 г., Фериър критически осмисля досегашното философстване, извеждайки съзнанието на базата на диферентната роля между съзнание (Consciousness) и ум (mind). По същество тезите в произведението са в пряка полемика с Рид, при който съзнанието се експлицира като част от ума, която не е насочена към нищо външно, напротив, съзнанието се мисли като съвкупност от операции в границите на нашия

ум. Този вид „монополизиране“ на ума, като пълна и цялостна изява на човека, е изцяло отречено. Още повече, „ние отричаме на признаем, че „умът“ съдържа каквато и да част от истинната и реална природа на човек“ (Ferrier, 1838a: 440).

Съзнанието съществува единствено и само у онова създание, което може да осъзнае „Аза“, така за Фериър умът е насочен към обекта, докато съзнанието, като изява на Аза, е трансцендентно. Оттук процесът на съ-знаване е процес, в който човек изначално се мисли като водещ „животински начин на живот“, в който процес не е отречена ролята на ума, напротив, „състоянията“ на ума за Фериър са свързани в каузална връзка с човешките усещания, чувства и желания. Затова и подобно съществуване се определя като инстинктивно, или като неосъзнат разум (unconscious reason) (вж: Ferrier, 1838b: 789).

Следвайки изводите на сър Уилям Хамилтън и концептуализацията на съзнанието като фундаментален принцип на всяко познание, Фериър, по думите на Даниел Робинсън, „докарва доктрината стъпка напред, твърдейки, че познанието на Аза е условие на цялото познание за не-Аза, където простият факт е, че едното съществува наред с другото в рамките на един конкретен акт, в който не може да се мисли нищо независимо от Аза“ (Robinson, 1961: 437). Извеждането на незнанието става винаги в полето на съзнаването и никога отвъд него.

Съществената разлика от Хамилтън обаче е, че съзнанието при Фериър се експлицира в интерпретацията си на само-съзнание, или вътрешно знание и разпознаване на Аза, като по този начин се прави и диференцията с простото съзнаване на дадено нещо (awareness) (вж. Keefe, 2007: 170). Специалното внимание, което Хамилтън обръща на съзнанието, в голяма степен ще бъде и основната причина Фериър да се насочи към този проблем. В контекста на шотландската философия самосъзнанието се мисли в общ план като вътрешно или рефлексивно възприятие. За разлика обаче от Хамилтън, както и повечето философи от школата на здравия разум, измеренията на самосъзнанието при Фериър, както посочихме, са различни. Самосъзнанието се явява „основа или условие за всичко“, което може да бъде категоризирано като част от съзнанието или акта на съзнаване (Ferrier, 1854: 78).

Същата идея може да обвържем и непосредствено с Шопенхауеровия концепт за релацията тяло – воля при експликацията на философската истина, познанието на тялото, като непосредствено такова, изхождащо от волята във всички нейни актове като условие за познание на индивида (вж: Schopenhauer, 2008: 237).

Заклученията на Фериър целят да обосноват ролята на самосъзнанието и в този аспект са в пряка полемика както с Томас Рид, така и в опреде-

лена степен с Хамилтън. В контекста на философията на здравия разум, определяна често от Рид и като философия на ума (philosophy of mind), той прави съществено разграничение между ум (mind) и Его. Кийфи посочва, че именно това е мястото, където Фериър обвинява Рид в репрезентационизъм. Това обвинение никак не е случайно, на него се осланя и високата оценка на Шопенхауер спрямо просвещенския шотландски мислител и „баща“ на концепта за здравия разум. На базата на последното критичната интенция на Фериър е ясно да заяви непосредствената идентичност между съзнание и Его, която е и изначалното условие за всяко познание и незнание.

Фериър отива още по-далече, обявявайки философстването за систематичен акт на съзнанието, „актът на философстване е систематичното съзерцание (contemplating) на нашите собствени или дадени феномени. Докато актът на несистематично съзерцание на нашите собствените феномени не е нищо друго..., освен акта на съзнанието; затова единствената разлика между философия и съзнание е, че в първия случай имаме система, а във втория нямаме такава“, като в случая философията е обявена за възвишено съзнание (consciousness sublimed).³⁾ През октомври 1851 г. в едно от писмата си Фериър задава въпроса: „Какво е началото на философията?“, а отговорът е – в желанието (want), и то не каквото и да е било желание, а „интелектуалното желание, гладът на душата“, а обектът на този глад е само и единствено познанието (Haldane, 1899: 78 – 79).

Кийфи допълва и следното: „според Фериър философията е систематичното разкриване/откриване на първичните факти, представящи се на съзнанието“ (Keefe, 2007: 172). При концептуализацията на съзнанието в релация с философията Фериър се приближава непосредствено до някои от тезите на философите на здравия разум, като полагането на изначалните принципи на познанието (Рид откъм критиката му спрямо Хюм), както и философията като развитието на заложените изначално данни на съзнанието (Хамилтън).

Систематичното изложение на философията на съзнанието води до опозиционирането на съзнанието като акт на волята с усещанията и емоциите/страстите (sensations and passions), които в контекста на философията на Фериър са определени като „заробващи сили“ на природата.⁴⁾ Тази изначална позиция за разграничението на съзнанието и ролята му с всички „заробващи сили на природата“ е в пряка опозиция на съвременните интерпретации на агнотологията и нейните формални социално-културни граници.

В рамките на *Institutes of Metaphysics* шотландският философ въвежда термина *епистемология*, за да обозначи *това* в познанието, което „всяка интелигенция познава“, докато агноиологията (Agnoiology)⁵⁾ обхваща

това, „което всяка интелигенция може да игнорира“, така абсолютното съществуване (Absolute Existence) е „или това, което познаваме, или това познание, което игнорираме като такова... така (съществуването) трябва да кореспондира или с резултатите на епистемологията, или с резултатите на агноиологията“ (Ferrier, 1854: 48). В допълнение към етимологичното изкрystalизиране се допълват и някои „помощни“ термини, служещи за ориентир в полето на агнотологията, като „nichwissen“, „negative knowledge“ и „non-knowledge“ (вж: Croissant, 2014: 5). Всички те до голяма степен следват изначално положения от Фериър смисъл.

От друга страна, съвременното експлициране на термина има малко различна смислова насока, както ще посочат и Proctor & Schiebinger (2008) – социални сурогати на незнанието са: secrecy, stupidity, apathy, censorship, disinformation, forgetfulness и т.н. Подобно смислово схващане на незнанието ни отдалечава изцяло от познавателната теория на Фериър и изначалното полагане на агнотологията. Това става на базата на смисловото обвързване на незнанието със социални феномени, които по същество са следствие, вторични същности, но не и причини, изхождащи от съзнанието и формалните условия изобщо за възможността за познание. В контекста на Фериървата философия те биха се определили като насочени към обекта продукти на ума, респ. усещания, присъщи на един неосъществен „Аз“.

Във философията на Фериър първият, епистемологичен резултат е пряко съотнесен към тезите на Хамилтън и съзнаваното знание, което определя и границите на познанието въобще, докато вторият, агнотологичен резултат, *лежащ отново в полето на знанието*, се насочва към това, което е умишлено „изтласкано“ и игнорирано познание, респ. определено като незнание. Съвсем естествено за Фериър – сферата на това, което познаваме и той мисли като епистемология, е толкова важна в контекста на философската спекулация, колкото и сферата на това, което не познаваме. Немислимото в случая е да се придава концептуалност само на едната сфера, докато другата напълно се игнорира, колкото и иронично да е това. Критиката и неразбирането, което Фериър получава от страна на научната философска общност в Шотландия по това време, е и една от причините неговата философия да бъде запомнена главно като критически нападки спрямо здравия разум.

Това неразбиране ясно се забелязва и в друго писмо до Джордж Макгил, в което Фериър заявява следното: „Удивен съм от това, че не виждате важноста, дори абсолютната необходимост за една подобна истинна доктрина на незнанието (doctrine of ignorance). Тази Ваша слепота ми показва какво мога да очаквам и от останалата публика“ (Haldane, 1899: 83).

В контекста на агноиологията, респ. агнотологията на Фериър, незнанието не е липсващо или отсъстващо, напротив, то може да бъде изведе-

но и изследвано единствено в полето на това, което имаме възможността да познаем. Така незнанието се явява съзнателно игнорирано знание, до което достъпът ни винаги е свободен. Оттук идва и проблемът за незнанието в интерпретацията му на несъзнавано знание.

Концептът на Фериър може да се обвърже и с определени тези от психоанализата откъм изследването на скритите механизми, влияещи върху и предполагащи игнорирането на дадено знание. Този аспект се осъществява чрез пренасянето на агнотологията в социума и изследването на социални измерения на теорията за незнанието.

На базата на това се полага една особена интерпретация, целяща да експлицира генезиса на агнотологията, както в рамките на Фериъриевия познавателен концепт, както и да проблематизира агнотологията (така както е разбрана от Фериър), но откъм възможността знанието, определено като незнание, да се изведе като изначално съзнавано. В този смисъл и да се анализира съзнателният избор за неговото игнориране, което непосредствено води и до социалните му измерения. Така на много места тук е предпочетена употребата на термина незнание, а не „невежество“, с цел да се изкристализира значението на релацията знание – незнание в изначалния смисъл, даден му от Фериър.

Възгледите и позицията на Фериър по отношението на тази част от познанието, която е „отблъсната“ от полето на явното знание, е категорична – може да има незнание единствено за това, което има възможността да бъде познато. Изниква въпросът обаче дали това знание е съзнателно скрито и потиснато?

В изследователската литература, засягаща проблемите на агнотологията, този феномен се обяснява чрез човешкия предпазен механизъм, който отблъсква всякакъв вид информация, която би ни изправила пред конкретна морална дилема. От друга страна обаче, се натъкваме и на т.нар. съзнателна и свободноеволева игнорантност откъм измеренията и на невежество. Именно в този аспект агнотологията напуска полето на чистата спекулация и отива в полето на социално-културното ѝ проблематизиране.

За да се види в по-ясен вид смисловият генезис на агнотологията, то непосредствено трябва да се насочим и към съвременното ѝ извеждане. В настоящата статия се предпочита едно конкретно изследване, което да ни даде в ясен вид новия социален поглед към незнанието. Това е изследването на Линда Алкоф – *Epistemologies of Ignorance. Three Types*, където авторката анализира и извежда тезата за значителното покачване на социалното незнание/невежество. Измеренията на незнание/невежество са такива, че не могат да бъдат обяснени чрез „липсата на достъп до ресурси за познание и информация, нито е проблем, проявяващ се от пре-

димствата на класата. Тя е, или поне изглежда да бъде, напълно волево незнание/невежество“ (Alcoff, 2007: 39).

Смесената типология за разграничаването на видовете незнание, предложена от Алкоф, започва с т.нар. от Коуд „география на познавателния терен“⁽⁶⁾. Тук може да използваме примера с т.нар. извънкадрово пространство при гледането на един филм. Пред зрителя филмът се явява непосредствено без информацията и структурите, които го съграждат като такъв. В този случай за обикновения зрител, дори и това извънкадрово пространство да е налично, то то не се забелязва и отчита като допълнителна информация, докато за един професионален монтажист, кинорежисьор и други би било непосредствено видимо. И в двата случая то присъства, но при обикновения зрител извънкадровото пространство напълно се игнорира като такова.

Второто стъпало в типологията на Алкоф е свързано и с една от най-разпространените теории за съзнателното игнориране на дадени знания или важността на „социалната локация“, както и груповата идентичност, в релация с расова, полова, социална дискриминация. В този смисъл, незнанието се проявява като способ за самосъхранение и следване на социалния ред, както и за „избягване от емоционалния стрес при осъзнаването на пълната тежест от дадена опресия или унижението пред членове на семейството, следователно причини, свързани изцяло със здравословното състояние и функционалността на социалните връзки“ (Alcoff, 2007: 44). Така втората част от изследването предполага мотивацията на дадена група за незнание откъм собственото ѝ съхранение.

Тази част от типологията на Алкоф е съществено важна, тъй като ни дава и реалната насока, в която се осъществяват повечето съвременни рефлексии, свързани с теория за незнанието. Тук е мястото да се отбележи, че повечето забравят изобщо за произхода на агнотологията. Правят се множество опити за извеждане на незнанието от знанието, но откъм обекта или в акта на проява на незнание. Социалната интерпретация на агнотологията се лута в изследването на частни културни феномени, опитвайки се да оправдае по вторичен начин нещо, което по същество е систематично теоретизирано още през деветнадесети век със самата поява на агнотологията.

Третият вид незнание е свързан отново с доминацията и опресията, но в по-различен аспект. Алкоф пише: „Тук незнанието не се разбира изначално като липса – липса на мотивация или опит в резултат от социалната локация, а като съществена епистемна проява, отличаваща доминиращата група“ (Alcoff, 2007: 44). Измеренията на този вид незнание са свързани с принадлежността на индивида към доминантната група отново в релация с раса, пол, социална принадлежност. Така „една от основните

характеристики на опресивните общества е, че те не разпознават себе си като такива“ (Alcoff, 2007: 44). Този трети вид незнание е от особена важност в контекста на изследване на тоталитарния социален модел, тъй като ни дава ясна визия за нагласата в определени действия, извършени в подобен тип управление.

Типологията на Алкоф беше предпочетена в текста, за да се изведе в най-ясен план съвременното проблематизиране на агнотологията и нейните измерения в опозиция и диференция на изначално заложения от Фериър смисъл. В съвременната агнотология централна роля заемат определените от Фериър „заробващи сили“. Така от полето на чистата спекулация, от полето на съзнанието незнанието се пренася в полето на социума, проблематизирайки по този начин знанието в контекста именно на усещанията и емоциите. Този нов и диферентен статус на агнотологията обаче по никакъв начин не може да ни даде явна теоретична обосновка на незнанието и неговото снемане откъм единен принцип.

Актуалността на агнотологията и теориите за незнанието днес е безспорна. За това говорят множеството изследвания, появили се в последните години върху агнотологията в нейните социални измерения. Тук отбелязваме и специфичното изследване на Croissant (2014) – *Agnotology: Ignorance and Absence or Towards a Sociology of Things that aren't there* в разгръщането на агнотологията в релация с учението за липсата (absence).

Проблемът е актуален, доколкото се прави опит за обясняване на инвариантните структури, влияещи на човек в отблъскването на определен вид знание, което е некомфортно, считано за нерелевантно и в много случаи проблематично откъм последствията при неговото съзнаване и приемане. Този опит обаче остава проблематичен. Защо?

Както се посочи, чрез изследването на агнотологията и нейните частни социални измерения се сема възможността за експликация на изначалния принцип, обосноваващ и задаващ появата на това игнорирано, но съзнавано незнание. На базата на последното единствено в рамките на една чиста познавателна философска теория агнотологията би могла да придобие реално и основополагащо значение, респ. да ѝ се даде методология. Приложена изцяло към социума, тя остава затворена в обяснението на частни феномени без значение от тяхната систематична или типологична експликация.

Затова и тук няма да се съгласим с твърдението на Proctor & Schiebinger (2008), че в агнотологията незнанието (ignorance) е често нещо, което е „много повече“ от отсъствие на знание, а може да бъде резултат от културни и политически борби. Последното предполага равнопоставеност, която действително не съществува. В случая тезата на авторите сема формалния принцип на съзнанието, предзадаващ незнанието, респ. не се

мисли изначалното експлициране на формалните основания за това незнание, а напротив, извеждат се единствено нейната насоченост и съдържателна обосновка.

Тези два пътя към агнотологията: първичният, епистемологически – на Фериър, както и вторичният, социален – по примера на Алкоф и повечето съвременни изследователи на агнотологията, колкото и диферентни, те непосредствено имат общ корен. Този корен трябва да се търси именно във Фериървия факт, че незнанието се простира в полето на съзнанието и като такова, то е потенциално познаваемо. Едва по този начин ще достигнем до формалното обосноваване на съвременното полагане на незнанието и така въпросът за избора – да знам или да игнорирам това знание, може да се зададе без наличието на противоречия в самото питане.

В заключение трябва да се отбележи, че в полето на шотландското философстване философията на здравия разум заема безпрецедентно най-важното място. Опитът за преодоляване на Хюмовия скептицизъм от страна на Томас Рид чрез концепта за *common sense* е и основата, на която ще стъпи и Фериър. Макар и силно критичен към своите сънародници, Фериър непосредствено достига до теоретизацията на агнотологията именно по пътя на преосмисляне на тезите, залегнали в т.нар. философия на ума. В контекста на съвременната агнотология е особено необходимо да се обърне повече внимание на първичната експликация на теория за незнание при Фериър, което непосредствено би дало и по-добра теоретична основа, на базата на която да бъдат проблематизирани множеството социални феномени, свързани с незнанието.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. Термините „epistemology“ и „agnoiology“ (agnothology) са въведени за първи път от Джеймс Фериър в съчинението му *Institutes of Metaphysic. The theory of Knowing and Being*, публикувано през 1854 г. Вж: Ferrier, 1854.
2. Бърнс диференцира Кантовото влияние в Шотландия от това в Англия, като извежда две групи, първата нарича „Шотландски кантианци“ (Scottish Kantians), а другата – „Британски кантианци“ (British Kantians). Към шотландската школа са включени главно имената на Хамилтън, Браун, Ричардсън, Макинтош, Фериър и др. Вж: Burns, 2009.
3. Цит. на Фериър, взет от Keefe, 2007: 172.
4. Keefe, 2007: 174.
5. Терминът е запазен откъм изначалното му изписване при Фериър.
6. Алкоф дава пример с операционна стая, в която достъпът е позволен. Наблюдаващото немедицинско лице разполага със същата налична информа-

ция за предметите в статията, както и медицинските лица, но в първия случай се забелязва незнание за техните функции.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Alcoff, L. (2007). Epistemologies of Ignorance. Three Types. In: *Race and Epistemologies of Ignorance*, (Sullivan, E. & Tuana, S.N.), New York: State University of New York Press.
- Burns, J. H. (2009). Scottish Kantians: An exploration. *The Journal of Scottish Philosophy*, 7(2), pp. 115 – 131.
- Croissant, J. (2014). Agnotology: Ignorance and Absence or Towards a Sociology of Things that aren't there. *Social Epistemology*, 28(1), pp. 4 – 25.
- Ferrier, J. (1854). *Institutes of Metaphysic. The Theory of Knowing and Being*. Edinburgh: William Blackwood and Sons.
- Ferrier, J. (1838a). An Introduction to the Philosophy of Consciousness, Part II, Ch. I – III. *Blackwood's Edinburgh Magazine*, April, 1838, N. 270, Vol. 43, pp. 437 – 452.
- Ferrier, J. (1838b). An Introduction to the Philosophy of Consciousness, Part III, Ch. I – III. *Blackwood's Edinburgh Magazine*, June, 1838, N. 272, Vol. 43, pp. 784 – 791.
- Haldane, E. S. (1899). *James Frederick Ferrier*. Edinburgh: Oliphant Anderson & Ferrier.
- Kant, I. (1994). *Critique of pure reason*. Sofia: BAN. [Кант, И. (1994). *Критика на чистия разум*. София: БАН].
- Keefe, J. (2007). Ferrier, Common Sense and Consciousness, *The Journal of Scottish Philosophy*, 5 (2), pp. 169 – 185.
- Proctor, R. & Schiebinger, L. (2008). *Agnotology: The making and unmaking of Ignorance*. USA: Stanford University Press.
- Robinson, D. (1961). *The Story of Scottish Philosophy*. New York: Exposition Press.
- Schopenhauer, A. (2008). *The World as Will and Representation*. Sofia: Zaharii Stoyanov. [Шопенхауер, А. (2008). *Светът като воля и представа*. София: Захарий Стоянов].

JAMES FERRIER'S EPISTEMOLOGY AND AGNOTHOLOGY – BEYOND KNOWLEDGE AND IGNORANCE

Abstract. This article is mainly concerned with the reconstruction of James Frederick Ferrier's theory of ignorance. The growing scientific interest towards the social dimensions of ignorance is the reason to turn back to the initial explication of

the relation between knowledge and ignorance. The inquiry follows Ferrier's foundation of the theory of ignorance, as well as his views concerning consciousness. A special interest is put on some main theoretical problems explicated in relation to Ferrier's critique towards the philosophy of mind and mainly towards Reid's philosophy of common sense.

✉ **Dr. Atanaska Cholakova**

Department of Philosophy
South-West University "Neofit Rilski"
66, Ivan Mihaylov St.
2700 Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: a_cholakova@swu.bg